

SPRÅK OCH TANKE

Lennart Svensson (red), Jens Allwood, Karin Aronsson,
Sten-Olof Brenner, Erland Hjelmquist, Ference Marton

Introduktion och historik

Förhållandet mellan språk och tanke har antagligen varit föremål för diskussion och spekulering mycket länge under mänsklighetens i historia. Endast en ringa del av denna debatt finns bevarad i skrift. Vi vet att de grekiska filosoferna under antiken, särskilt Platon och Aristoteles, diskuterade många frågor som än idag inte har fått några tillfredsställande svar. Till dessa hör frågan om vad ett *begrepp* är. Detta är en viktig fråga. Enligt många åsikt är begreppen tänkandets beståndsdelar - den grundläggande tanke enheten - och dessutom är de det betydelseinnehåll som primärt kodifieras i språkets byggstenar - orden eller morfemen.

En annan viktig tankeenhet ansåg man omdömet vara. Även denna tankeenhet tyckte man sig kunna återfinna i språket, nämligen i satsen. Dessa fyra: begrepp och omdöme å ena sidan och ord eller morfem och sats å andra sidan har fram till våra dagar förblivit fundamentala ramar för den diskussion som förts om förhållandet mellan språk och tanke.

Man har ägnat mycket diskussion åt frågan om begreppens natur. Existerar de evigt och oföränderligt som abstrakta storheter som bara kan upptäckas men inte påverkas av människan? Detta var Platons och de medeltida realisternas åsikt (begreppen hade *real* existens). Eller är begrepp blott och bart mentala produkter skapade av människan som ett led i hennes strävan att organisera omvärlden? Detta var med vissa modifikationer Aristoteles och de medeltida konceptualisternas åsikt. Slutligen kan man som de medeltida nominalisterna förneka att begrepp finns överhuvudtaget.

En annan fråga som diskuterats sedan antiken är frågan om arten av samband mellan språkligt uttryck och tankeinnehåll. Finns det ett nödvändigt samband nedlagt en gång för alla och synligt kanske bara i det mänskliga urspråket? Denna åsikt som vi skulle kunna döpa till *determinism* hade t ex Platon. Eller hade Aristoteles rätt som hävdade att sådana samband var godtyckliga och bara styrda av konvention och kultur?

Om man är determinist kan man ytterligare fråga i vilken riktning beroendeförhållandet mellan språk och tanke går. Bestämmer språk och tanke varandra ömsesidigt? Bestämmer språket helt och hållet tanken eller är det möjligen tvärtom så att tanken helt och hållet bestämmer språket?

Frågan om determinism eller icke-determinism i förhållandet mellan språkligt uttryck och tanke innehåll har ofta kopplats samman med en annan fråga - frågan om alla mänskliga språk och allt mänskligt tänkande har gemensamma drag. Finns det en universell grammatik och/eller universella tankestrukturer? (Teorier som innebär jakande svar på dessa frågor kan vi döpa till *universalistiska*).

De medeltida modisterna hävdade t ex i den sk spekulativa grammatiken både att det fanns ett nödvändigt isomorfiförhållande mellan verklighet, språk och tanke och att tänkande och språk var fundamentalt lika för alla mänskliga samhällen. Liknande teorier framfördes i den sk Port Royal-grammatiken, som skrevs i Frankrike på 1600-talet. Här hävdades dessutom att sambandet berodde på sk medfödda idéer eller om man så vill genetiska faktorer i den mänskliga naturen.

En annan idétradition bejaktar ett deterministiskt samband men förnekar de universalistiska idéerna. Ett folks världsbild och språk bestäms av de specifika villkor och erfarenheter folket har haft. Eftersom olika nationer och olika folk har haft mycket olika historiska erfarenheter, finner vi idag att olika folks kultur, världsbild och språk skiljer sig från varandra i hög grad.

Detta är den idétradition som brukar sägas ligga bakom den sk *lingvistiska relativitetshypotesen*, som mycket kortfattat bygger på följande resonemang: Olika folk talar helt olika språk. Det finns ett nödvändigt samband mellan språk och tänkande så att ens språk bestämmer ens tänkande och världsbild. Därför har talare av olika språk helt olika världsbild.

Historiskt lades relativistiska idéer fram av Herder och Humboldt i slutet av 1700- och början på 1800-talet i Tyskland. De infördes sedan till Amerika av den lingvistiske antropologen Franz Boas. Där kom de att omfattas av Boas' elev Edward Sapir och även av Sapirs elev Benjamin Lee Whorf, som kanske varit den mest kände förespråkaren för språklig relativism under 1900-talet.

De faktorer vi hittills diskuterat när det gäller förhållandet mellan språk och tanke är alltså:

1. Förekomst eller frånvaro av universella gemensamma drag i språk respektive tänkande.
2. Den typ av beroendeförhållande vi bör anta mellan språkligt uttryck och tanke innehåll - är beroendet ömsesidigt, ensidigt åt någondera hållet eller inte alls existerande?

Av de 16 möjliga kombinationer detta ger, har vi i redogörelsen ovan bara behandlat två. Andra kombinationsmöjligheter än de två som diskuterats har förekommit, men ömsesidig determinism och universalism (både vad gäller språk och tanke) å ena sidan samt ensidig determinism och icke-universalism (beträffande både språk och tanke) å andra sidan tycks vara de två mest inflytelserika.

På senare tid har de universalistiska åsikterna (främst språksidan) förfäktats av den amerikanske lingvisten Noam Chomsky, medan de relativistiska åsikterna har upplevt en renässans främst inom sociolingvistik, där speciellt engelsmannen Basil Bernstein gjort sig till tolk för uppfattningen att olika sociala grupper får sin ideologi och sitt beteendemönster påverkat av det språk de talar.

Uppfattningar som anknyter till klassiska idéer om språk och tanke kommer också ofta till uttryck i debatten om tvåspråkighet och undervisning av invandrare. Har barn med två språk en splittrad världsbild, två skilda världsbilder eller en enda världsbild samt två uppsättningar etiketter? Vidare finns som ovan påpekats uppfattningar av den här typen med i debatten om hur en individs språkbruk och sociala bakgrund påverkar t ex hans skolframgång. Men de finns även implicita i den debatt som förs om varför vissa språkformer är mer obegripliga än andra. Vad är det som gör byråkraternas språk obegripligt för så många människor? Är det uttrycksformens ovanlighet eller komplexitet? Är det möjligen det begreppsliga innehållets komplexitet eller har det något att göra med sambandet mellan tankeinhåll och uttrycksform?

Man skulle kanske kunna säga att forskningen om språk och tanke för närvarande rör sig från ett studium av språk och tanke som produkter till ett studium av språk och tanke som processer. Den traditionella forskningens inriktning på studium och jämförelse av förhållandet mellan å ena sidan lexikala fält och satsstruktur och å andra sidan begreppsstruktur och omdömesstruktur inom olika språk och kulturer håller på att kompletteras med en forskning, som är inriktad på förhållandet mellan språk och tanke i en pågående kommunikationsprocess. Hur styr sådana mentala fenomen som attityder, kunskaper, och känslor de olika aspekterna av en kommunikationsprocess och hur påverkas i sin tur de mentala fenomenen av kommunikationsprocessen. Forskning med denna mera dynamiska inriktning som delvis naturligtvis kan knyta an till sådana äldre vetenskapstraditioner som den symboliska interaktionismen i USA har under de senaste tio åren börjat att bedrivas inom flera olika vetenskaper som lingvistisk pragmatik, psykolingvistik och sociolingvistik. Även en del studier inom området artificiell intelligens kan sägas vara relevanta.

Det är också denna mera dynamiska inriktning på språk och tanke i kommunikationsprocessen som kännetecknar de flesta av de forskningsområden som vi nedan vill föreslå som lämpliga för att få djupare insikter i sambandet mellan språk och tanke. Områdena är också föreslagna med viss hänsyn till föreliggande praktiska behov av forskning.

Det första forskningsområdet har vi kallat *utveckling av intentionsdjup och kommunikativ förmåga*. Detta område rör möjligheterna till begreppsutveckling genom kommunikation. Hur skapar man en kommunikation som leder till fördjupad förståelse av det språkliga uttryck man använder? Hur påverkar ökat Intentionsdjup ('en kommunikativa förmågan? Nästa forskningsområde har vi kallat *Pragmatik, kommunikation och tänkande*. Inom detta område har vi avgränsat två delområden. a) *Att kunna säga det man vill ha sagt*. Detta område behandlar ett problem som är delvis besläktat med det problem som diskuteras under område I. Hur skapar man förutsättningar för kommunikation som underlättar för individer att uttrycka sina tankar? b) *Brister i kommunikation*. Vad för sorts störningar och brister finns i

kommunikation? Hur undviker man sådana störningar och brister? Nästa område är *Språkliga insikter och tvåspråkighet*. Här är det frågan om att undersöka hur medvetenhet och insikter hos ett barn om ett språks struktur och funktion påverkar dess behärskning av ett språk, särskilt ett inlärt andra språk. Det tredje området *Forskning om språk och tanke och forskning om hur folk uppfattar språk och tanke*, berör vikten av information om folks mer eller mindre implicita antagande om språk, för att bättre kunna förstå i vilken utsträckning detta påverkar deras egna språkliga beteende eller attityder till andras språkliga beteende.

Forskning inom ämnet språk och tanke rör en hel rad problem av stor komplexitet. Lösningen av dessa underlättas inte av att språk och tanke måste användas för att undersöka sig själva. Därmed aktualiseras många svårlösbara filosofiska och metodologiska problem.

Utveckling av intentionsdjup och kommunikativ förmåga

Språkets "rötter" är till stor del av social karaktär. Det sociala inslaget i barnets tidiga språkutveckling har kanske starkast framhållits av Vygotsky (1962). Om språkutvecklingen uppfattas som ett i hög grad socialt fenomen, är det också naturligt att betona språkets kommunikativa karaktär. Den tidigare kortfattat beskrivna utvecklingen inom den språkpsykologiska forskningen, har också i viss mån gått mot en ökad betoning av nödvändigheten av ett kommunikativt och kontextuellt perspektiv vid beskrivning av språkanvändning. Det är också genom sin kommunikativa karaktär som språkanvändningen har en socialiserande funktion.

Ovan berördes frågan om språklig relativism. Man kan säga, att de som betonat språkets relativitet också på ett övergripande sätt har framhållit språkets socialiserande funktion genom dess "makt över tanken". Detta synsätt har i sin mest extrema utformning inneburit att tankestrukturerna är lika med språkstrukturer. Genom att man lär sig ett modersmål lär man sig också ett sätt att tänka. Språkets betydelse för tänkandet har i detta sammanhang främst diskuterats med avseende på mycket olika språk, vilka också är förenade med stora kulturella skillnader. Språket som en viktig förmedlare av kultur och kulturella skillnader kan ju knappast förnekas. Språket har i denna övergripande mening en klart socialiserande funktion.

Skillnader i tänkande, som är förenade med och beroende av språkliga skillnader inom ett och samma samhälle, har under senare tid rönt stort intresse. Sådana skillnader har diskuterats i termer av skillnader mellan sociala klasser, subkulturer och dialekter. Betoningen av sociala skillnader vad gäller samspelet mellan språk och tänkande kan kanske sägas representera ett utvidgat relativistiskt synsätt. Diskussionen inom området har mycket kommit att gälla förekomsten av och innebörden hos olika språkliga koder, så som dessa presenterats av Basil Bernstein (1971). De skillnader mellan grupper i samhället som har beskrivits i dessa arbeten har också gällt dessa skillnaders betydelse för socialisationen inte minst inom de formella skolsystemen.

Det är uppenbarligen svårt att avgränsa och ge en klar innebörd åt "språkliga koder" vid beskrivning av sociala skillnader i tänkande och språkanvändning. Dessa svårig-

heter aktualiserar frågan om interindividuella skillnader inom och mellan sociala grupper. Man kan säga att dessa problem mer allmänt aktualiserar frågan om skillnader mellan människor, vad gäller språk och tänkande och dessa skillnader som en del av den socialisation som äger rum i alla samhällen och grupper.

Språket kan ses som en representationsform relativt till tanken och tanken som ett innehåll relativt till språket som form. Det finns dock ingen direkt motsvarighet mellan form och innehåll, även om ett ömsesidigt beroende är för handen. Genom språket som form uttrycks och uppfattas ett tankeinnehåll. Utbildning och undervisning domineras ofta av sådan språklig förmedling av tankeinnehåll, som mottagaren sedan i sin tur förväntas kunna uttrycka i språklig form. En mycket central fråga gällande relationen mellan språk och tanke blir då, vilken variation som uppstår i uppfattning av ett tankeinnehåll presenterat i en bestämd språklig form ge uttryck för olikhet i tankeinnehåll. En ytterligare mycket intressant fråga är, i vad mån och i vilken mening förmågan att uppfatta språkligt förmedlat tankeinnehåll och förmågan att uttrycka sådant tankeinnehåll språkligt å ena, sidan och språkfärdighet å den andra, bör betraktas som samma förmåga

Det finns en hel del tidigare forskning kring språkets betydelse vid "induktiv" begreppsinnlärning. Begreppet har i dessa fall lärts med utgångspunkt i kännedom om instanser av begreppet. Språkliga enheter har härvid närmast haft funktionen av "etiketter", som benämner begrepp lika med grupper av instanser med vissa likheter. Sådana "etiketter" instrumentella betydelse, dvs deras underlättande eller störande inverkan på inlärningen, har också studerats.

I allmänhet har emellertid språket en betydligt mer framträdande funktion än den ovan beskrivna. I överensstämmelse med språkets sociala och kommunikativa karaktär, förmedlas till oss nya begrepp och nya tankar via språket. Med hjälp av en kontext och en allmän innebörd hos de förmedlande språkliga enheterna, kan vi oftast förstå dessa tankar på ett allmänt sätt. Vad som sker genom socialisation i vid mening tycks vara, att innebörden i språkliga utsagor preciseras och fördjupas. En mycket central fråga inom Området språk och socialisation när det gäller förhållandet mellan språk och tanke måste vara, hur ett ökat intentionsdjup, ett fördjupat tankeinnehåll, uppnås och vilken roll skillnader i intentionsdjup har för språkanvändningen.

Inom tidigare forskning har man ganska ingående studerat tänkandets utveckling. På senare tid har flera studier gällande skillnader i uppfattning av och förståelse av språkligt förmedlat komplext tankeinnehåll publicerats. Sådana skillnader i förståelse som en "produkt", har också relaterats till mer allmänna skillnader i tänkandet som en aktivitet. Svensson (1976) ger en kritisk och integrerande behandling av denna forskning. Det centrala område, som gäller samspelet mellan uppfattning och intentionsdjup å ena sidan och språklig kommunikativ förmåga å den andra och utveckling i dessa avseenden, tycks emellertid vara ett i stort sett försummat område. Det närmast till hands liggande och mest genomförbara sättet att öka kunskaperna inom detta område förefaller att vara intensivstudier, som tar sin utgångspunkt i relativt begränsat men komplext tankeinnehåll.

Problemet gäller samspelet mellan språk och tänkande i utveckling vid sådant begränsat och avgränsat innehåll. Detta samspel måste beskrivas i flera faser. Vilken

förhandsuppfattning eller förförståelse av ett fenomen har en person och hur uttrycker han denna uppfattning språkligt? Hur kan man mot bakgrund av denna relation mellan tanke och språk förstå personens interaktion med en språklig framställning om fenomenet? Vilka förändringar i uppfattning och språkligt uttryckssätt leder interaktionen till? Hur inverkar det förändrade utgångsläget i sin tur vid ny kommunikation och vilka förändringar (tankermässiga och/eller språkliga) leder den nya (eller fortsatta) kommunikationen till?

Undersökningar av det slag som föreslås här kan variera i en mängd avseenden. Tidsperspektivet kan variera liksom karaktären hos den språkliga kommunikationen (skriftlig eller muntlig framställning, enkelriktad kommunikation eller samtal osv). Det tankeinhåll eller fenomen man väljer för studien och de individer som ingår är andra variationskällor. Vid val av olika kombinationer i dessa och andra avseenden kommer man naturligtvis att studera delvis olika företeelser. Det är framför allt väsentligt att välja tankeinhåll av stor praktisk och teoretisk betydelse. Innehållet bör gälla centrala fenomen och föreställningar inom för individen och samhället viktiga områden.

Pragmatik, kommunikation och tänkande

Introduktion

Studiet av vad man gör och åstadkommer när man talar brukar kallas pragmatik. Detta kan sättas i motsats till både ett mera abstrakt studium av språklig struktur - *syntax* - och ett mer begränsat studium av språklig betydelse *semantik*.

Studiet av talakter eller kanske bättre kommunikativa akter har under senare tid hämtat mycket av sin inspiration från Wittgenstein (1958), Austin (1962), Searle (1969) och Grice (1975). I Allwood (1976) finns en kritisk diskussion av dessa teorier.

Olika kommunikativa akter är förbundna med olika mentala tillstånd hos talaren. Man *påstår* det man *tror*. Man *frågar* om det man *undrar* över. Man *uppmanar* eller *befaller* det man *önskar*. De är också förbundna med avsikter att uppväcka vissa reaktioner hos lyssnaren. När jag *påstår* något för dig, vill jag inte bara att du skall uppfatta vad jag har sagt, utan också att du skall *tro* på det. Man kan alltså säga att påståenden både uttrycker tro och syftar till att uppväcka *tro*. På liknande sätt kan andra talakter analyseras i termer av vad de uttrycker och med avseende på hur de är avsedda att påverka en lyssnare.

Vi har därför i ett samtal från sändarens perspektiv ett successivt uttryckande av olika uppfattningar och känslor kombinerat med avsikter att påverka mottagarens uppfattningar, känslor och tänkande. Mottagaren uppfattar och påverkas av detta både på sätt som sändaren förväntat och på sätt som han inte förväntat och försöker därefter i sin tur förmedla sina reaktioner, som också de kan spaltas upp i vad han uttrycker om sig själv och omvärlden och hans avsikter att påverka den andre.

Eftersom det därför förefaller relativt klart att det måste finnas ett samband mellan den typ av känslor, attityder och påverkningsavsikter som uttrycks i kommunikation och den typ av tänkande som äger rum hos de inblandade samtalsdeltagarna, vore det av ett visst intresse att försöka utforska detta sambands art.

Vilka typer av samtal och kommunikation frigör och stimulerar tänkandet och vilka typer verkar hämmande och förstörande på konstruktivt tänkande? I det första forskningsområde som skisseras nedan berörs några vägar för att få fram faktorer i kommunikationssituationer som inverkar positivt på tankeprocesser och förmågan att klargöra sina tankar i ord. I det sista forskningsområde som tas upp diskuteras i stället möjligheterna att få fram information om de störande faktorer som kan inverka på kommunikation.

Att kunna säga det man vill ha sagt

Frågan om lingvistisk relativitet är fortfarande öppen, men det förefaller klart att den inte är belagd i någon stark tolkning. Bortsett från hur det förhåller sig med detta, kvarstår att språket är det främsta medlet för att förstå och uttrycka tankar och åsikter. Samhällsutvecklingen har dessutom medfört att individens förmåga att förstå och uttrycka sig med hjälp av språk blivit allt viktigare inte minst i skolan. Den fortgående ökningen av individens möjlighet att genom deltagande i demokratiskt valda organ påverka sin egen arbetssituation ställer krav på förmågan att uttrycka sig i tal och skrift. Bl a i sådana situationer som innebär samtal eller diskussion upplever många individer en bristande överensstämmelse mellan vad de vill säga och det de faktiskt säger. Ibland uppstår en känsla av total oförmåga att framföra sina idéer och argument. Här finns alltså frågan om relationen mellan språk och tanke konkret illustrerad.

Kunskap om och teoretisk förståelse av de processer som är verksamma vid talproduktion är mycket ringa. Däremot finns en mängd *data* om talproduktion från t ex studiet av barns språkutveckling. Frågan om relationen mellan språk och tanke vid talproduktion kan ses som ett översättningsproblem. Det är en översättning som för individen sker intuitivt och i bästa fall problemfritt. En möjlighet är att tankarna kan beskrivas som ett språk, universellt och neutralt i förhållande till de olika naturliga språken. Språkprodukten är i så fall ett resultat av en översättning från "tankespråket" till det naturliga språket. Vi vet för närvarande mycket lite om det fruktbara i att betrakta förhållandet mellan tanke och språk på detta sätt. Det förefaller dock vara en mycket rimlig framkomstmöjlighet. Det finns därför anledning att försöka undersöka betingelserna för en god utveckling av tankespråket hos barn och för en god översättningsförmåga från detta till ett naturligt språk. Fodor (1976) har behandlat vilka formella krav som ett eventuellt tankespråk skall uppfylla. De forskningsinsatser som föreslås nedan skall ses som försök att närma sig några egenskaper hos processen att översätta från tanke till språk.

Det finns en mängd faktorer utöver själva översättningen från tanke till språk som påverkar en individs förmåga att i tal kunna förverkliga det som han egentligen skulle vilja säga. Dessa faktorer kan sökas i individen själv och i situationen där individen befinner sig, t ex typ av grupp. Beträffande faktorer hos individen vet man att

variationen i bl a ordförståelse är mycket stor (Frick och Malmström, 1976). Variation i andra aspekter av språkbehärskning har påvisats genom olika psykologiska test. Begränsningen i psykologisk testmetodik ligger i att den nivå av språkbehärskning som man med hjälp av den kan fastställa, inte står i någon enkel relation till hur den tar sig uttryck i en situation där språket används för att förmedla information eller uppnå ett visst annat syfte. Ett ordförståelsetest kan heller aldrig fånga in hela innebörden av ett ord för en individ.

En annan aspekt på detta problem är att en individs förhållningssätt och motivation inför en viss situation kan förändras under det att språkligt samspel pågår. Det karakteristiska för det talade språket i funktion är denna dynamiska utveckling. Vi är av den uppfattningen att detta faktum i stor utsträckning har förbisetts av forskningen som behandlat såväl språkutveckling hos barn som språkliga variabler hos vuxna i olika talsituationer.

Psykologisk forskning om språkligt beteende i olika talsituationer rör sig istället på ett ganska ytligt plan. Vi vill därför föreslå att man angriper området med en mera djupgående ansats. Den generella frågeställningen skulle vara förhållandet mellan å ena sidan vad en individ vill säga och hur han föreställer sig en viss talsituation och å andra sidan hur han faktiskt beter sig i den. Mer specifikt kan man studera relationen mellan vad man har planerat att säga och vad man faktiskt säger. Studierna kan variera från experiment till intervjuer och undersökning av naturliga talsituationer av olika slag.

Socialisationen kan anses omfatta processen från individens födelse och så länge han är mottaglig för social påverkan. Därför bör man studera utvecklingen av uppfattningen om och förmågan att fungera i olika talsituationer inte bara under barnets utveckling till vuxen, utan också hur dessa aspekter förändras under den vuxna perioden. Sådan forskning är intressant i sig, men borde ge vägledning om bl a varför vissa individer är mycket talsäkra och förefaller kunna framföra det de vill ha sagt, medan andra i dessa avseenden förefaller vara motsatsen.

En fråga av särskilt intresse är relationen mellan komplexiteten i de idéer och argument som en person uppvisar utanför en talsituation och hur de manifesteras i denna. Här finns ett metodiskt problem som består i det faktum att språket måste användas som redskap för att redan i första rummet klargöra idéerna. I strikt mening rör det sig alltså om att undersöka relationen mellan olika språkliga uttryck för ett visst innehåll. Vi kan som tidigare nämnts urskilja två huvudfaktorer som påverkar vad som kommer att sägas i en talsituation och hur detta sägs. Den ena är egenskaper hos individen, t ex en uppsättning idéer och åsikter, den kognitiva strukturen, styrkan och riktningen hos dessa samt effektiviteten i översättning från tanke till språk. Den andra är den faktiska talsituationen, dels ramen i stort, om det t ex är i skolan eller hemmet dels motpartens sätt att agera språkligt med avseende på såväl innehåll som sättet att förmedla detta.

Som ovan nämnts bör man använda ett vitt spektrum av metoder vid studiet av olika talsituationer. Situationerna kan vara naturliga, dvs man studerar någon faktisk situation av betydelse, som den språkliga interaktionen i en skolsituation, under ett sammanträde eller en debatt. Sådana situationer medför antagligen att någon direkt observationsmetod måste användas, samtidigt som möjligheten till kontroll av för-

modade relevanta variabler är liten. Sådana studier kan ge upphov till hypoteser som kan testas i mera välkontrollerade experimentella studier som dock troligen har begränsad relevans för naturligt förekommande talsituationer. Det är emellertid rimligt att vissa generella drag återfinns i alla talsituationer. De förslag till analys av de språkliga produkterna som ges bör kunna användas på en mängd olika slag av talsituationer, även naturliga.

Konkret kan man tänka sig att undersöka situationer där en individ får i uppgift att tänka igenom varför han intar en viss ståndpunkt och exempelvis skriva ner argument för denna. Tekniken måste naturligtvis anpassas efter individens ålder. Förskolebarns redogörelse kan t ex tas upp på band. På grundval av denna produkt kan man bli bedöma hur differentierad och integrerad en viss uppfattning är. Denna analys jämför man sedan med hur individen faktiskt framför sin åsikt under ett följande samtal med en annan individ.

Genom en variation av samtalspartnerns språk i olika innehållsliga och formella avseenden bör det finnas en möjlighet att avgöra hur det en talare faktiskt säger i en viss situation dels beror av talarens egna idéer samt deras kognitiva struktur och dels beror av samtalspartnerns språkliga agerande. Denna typ av studie kan innebära en indirekt belysning av relationen mellan ett tankespråk och det naturliga språket. Talsituationer kräver en väl fungerande översättning från tanke till språk och därför är det viktigt att få mera kunskap om de fundamentala skeendena vid denna. Studier av det slag som skisserats ovan bör kunna ge vägledning vid sökandet efter sådana skeenden.

Brister i kommunikation

Enligt de flestas föreställningar är språket ett instrument för uttryck av tanken. Även om man upplevelsemässigt har en känsla av att man har svårt att uttrycka sig (detta är vanligare än att man tycker att man har svårt att tänka), har man ofta svårt att acceptera att andra inte förstår vad man säger, eller att man inte förstår vad andra säger. Detta skylls oftast på sändaren och ej på mottagaren.

Språket är ett socialt fenomen, som då det fungerar som avsett är ett instrument för tanken. Språket kan dock gå på "tomgång", dvs sakna förbindelse mellan tanke och uttryck. Detta kan generaliseras till kommunikation där kommunikation "på tomgång" t ex innebär bristande samband mellan de deltagandes tankar.

De svårigheter vi nämnt representerar i sin mest uttalade form tre typer av kommunikativa sammanbrott:

1. När en avsedd intention inte kan uttryckas språkligt
2. När en språkligt uttryckt tanke ej kan förstås av motparten.
3. När samtalet går på tomgång (samband mellan de deltagandes tankar saknas) och detta ej stör de båda samtalspartnerna.

Skillnaden mellan 1 och 2 jämfört med 3 skulle vara, att de förra sammanbrotten ger störningar i kommunikationen (kommunikationen upplevs som störd eller bryter

faktiskt samman - upphör) medan det sistnämnda accepteras av de deltagande som en slags pseudokommunikation och endast är störd utifrån en analys av språket. Frånsett dessa hypotetiska typer av sammanbrott bör det finnas ett flertal andra.

Vi skall här endast spekulera något över tänkbara orsaker till sammanbrott. Vi börjar då med att skilja mellan

1. Utvecklingspsykologiska aspekter
2. Allmänpsykologiska aspekter

Utvecklingspsykologiskt har Piaget (1926) tidigt undersökt barns förmåga att kommunicera. Piaget ansåg att utvecklingen skedde i tre stadier

- a) det egocentriska
- b) ett järnviktsstadium
- c) det sociocentriska

Stadierna (som finns preciserade i Piaget, 1926) följer motsvarande stadier för tänkandets utveckling och har egenskapen *decentreringsförmåga* gemensamt med dessa. Detta har senare behandlats teoretiskt av Rommetveit (1974) och Blakar (1973). Den senare har även jämfört decentreringsförmåga med flexibilitet - rigiditet (se Adorno m fl, 1950). De har även hänvisat till Meads (1950) idéer om att "ta den andres roll". Sammanfattningsvis rör detta barnets förmåga att förutom att se sin egen kommunikativa situation sätta sig in i den andres, vilket är uttryck för tankemässig förmåga att växla aspekter. Piaget (1950) har även i samband med barns moralutveckling studerat deras förhållningssätt till regler, vilket tangerar en annan väsentlig aspekt av kommunikativ förmåga. Vi skulle här preliminärt vilja skilja mellan

1. Tankemässig förmåga att se flera relevanta betingelser i kontext samtidigt (decentreringsförmåga).
2. Socialpsykologisk medvetenhet om vilka regler som gäller för kommunikation.

Till detta bör läggas

3. Kommunikativ medvetenhet (här medvetenhet om hur man skall uttrycka sig i olika kommunikativa situationer).
4. Lingvistisk förmåga (språklig kapacitet, t ex förmågan att använda passivkonstruktioner, se Beilin, 1975).

Som påpekats av ett flertal forskare kan man tänka sig att faktorerna slår olika vid kommunikation barn-barn och barn-vuxna. Man har närmast diskuterat i vilken mån barnet uppträder lika egocentriskt mot vuxna som mot barn - eller snarare om vuxna har förmåga att överbrygga egocentriciteten. Diskussionen har skett som en kritik av Piagets (1926) egocentrismbegrepp.

Parentetiskt vill vi nämna att studier av bl a Snow (1974) påvisat att barn lärt sig konversera innan de kan sägas behärska språket, vilket i sin tur sker före det någon högre grad av lingvistisk medvetenhet uppnåtts. Utvecklingen från egocentrism till sociocentrism sker kontinuerligt, men barnet är övervägande sociocentriskt först i skolåldern Utvecklingen sker förmodligen i tre steg: tom kommunikation, icke språklig kommunikation och språklig kommunikation.

Kommunikation hos vuxna som sker "på tomgång" skulle således möjligen kunna ses som en regression till tidigare utvecklingsstadier. Man skulle i så fall kunna finna en del av orsakerna till och mekanismerna vid regrediering vid sådan kommunikation.

Möjligtvis är detta en framkomlig väg även vid kommunikation som utmärks av bristande förståelse Vi avser alltså emotiva - affektiva orsaker till regrediering, vilket i sin tur leder till sammanbrott. Förutom dessa affektiva orsaker bör det finnas sammanbrott som beror på kognitiva faktorer: bristande decentrering, skilda intentionsdjup, skilda erfarenhetsbakgrunder etc.

Vi tror alltså att det är rimligt att skilja mellan två orsaker till sammanbrott

1. Affektiva (inställning till att förstå, interpersonell attityd).
2. Kognitiva (förmåga att förstå, skilda perspektiv).

De affektiva orsakerna kan eventuellt dominera vid "kommunikation på tomgång".

Beträffande de orsaker som återstår enligt den tidigare klassificeringen kan kommunikativ medvetenhet vara ett problem även för vuxna, t ex vid höggradigt formella situationer, där val av uttryckssätt etc bestäms av ritualer eller mycket fast etablerade konventioner. Rimligtvis borde mer talakts-orienterad lingvistik (Allwood, 1976) kunna bidra med beskrivningar av sådana situationer ur språklig synvinkel.

Språklig förmåga kan naturligtvis sätta gränser för vilka typer av kommunikationer man kan delta i. Somliga språkvetares idéer om att alla oavsett språklig förmåga skall kunna läsa i stort sett allting och delta i stort sett alla slags debatter bara man förklarade eller undvek "svåra ord", förefaller vila på en synnerligen ytlig föreställning om orsaker till kommunikationssammanbrott (att t ex angripa en doktorsavhandling för att författaren använder sig av tabeller och dylikt är ett exempel på en sådan snäv syn).

Olika typer av sammanbrott och orsaker till dessa bör kartläggas genom empiriska studier av faktiska samtal, med åtföljande intervjuer av de deltagande angående deras upplevelser av kommunikationsstörningar (när en avsedd intention inte kan uttryckas språkligt och när en språkligt uttryckt tanke ej kan förstås). Förutom detta tillkommer en värdering av forskaren om samtalets funktionalitet (om samtalet går på tomgång.

När detta är gjort återstår frågan om upphovet till sammanbrotten, eller varför vissa samtal kan fortsätta trots utifrån sett uppenbara brister i förståelsen Liknande frågeställningar har tidigare undersökts av Garfinkel (1963) och Blakar (1973). Garfinkel intresserade sig för vilka sociala regler som gäller vid kommunikation och vad som inträffar när någon (instruerad) person bryter mot dessa t ex vid schackspel. Blakar

använde sig även han av en experimentell design, där två naiva försökspersoner fick sig förelagd en omöjlig uppgift. Reaktionerna vid sammanbrottet -eller det uteblivna sammanbrottet studerades.

Till skillnad mot dessa experiment föreslår vi naturalistiska studier av samtal där man gör ett val av specifika situationer av betydelse för ett större antal människor t ex i pedagogiska sammanhang. Beskrivningar av typer av sammanbrott och vilka situationer de uppträder i bör ge underlag för att arrangera störningsfria kommunikations-situationer.

Språkliga insikter och tvåspråkighet

Det lilla barnet lär sig gå utan anatomikunskaper och det lär sig tala - ett eller flera språk - utan utbildning i lingvistik. Små barn *använder* språk utan att nödvändigtvis veta något *om* språk.

Detta innebär inte att vetande om språk inte kan ha någon betydelse för barns inläring av ett andra språk. Barns perception av det som sägs och det som visas influeras av dess vetande om tingen och om den sociala verkligheten (jfr "konstruktivistiska" teorier som Piaget- eller Werner-traditionen). Även barnets kunskaper i och om ett första språk (L1) torde således ha konsekvenser för perception och produktion av ett andra språk (L2). Vi skall därför gå in något på vad man kan lägga in i "tänkande om språk" samt peka på några relativt obearbetade forskningsfrågor. Vi skisserar dessa inom ramen för två olika problemfält där det ena gäller möjligheten av språk *utan* tänkande (passiv imitation) och där det andra gäller tänkande om språk - och då särskilt lingvistisk medvetenhet; dvs förmåga att spalta upp en given ordmassa i meningar, ord, språkljud eller att, i en given mängd, identifiera ord med olika funktioner som subjekt/predikat o s v.

Man kan, inom dessa problemfält, göra en serie distinktioner:

Vad som *sägs* och vad barnet *hör*.

Är "ren" L2-perception överhuvudtaget möjlig eller härmar barnet från första början det sagda utifrån vad det redan kan på det första språket (L1) ? En starkare variant av denna senare (vår) uppfattning skulle vara att mer stabiliserade språkkunskaper också försvårar mekanisk imitation. Vad gäller L2-inläring skulle detta kunna innebära att barn med goda L1-kunskaper, relativt sett, torde vara mindre disponerade att tillägna sig L2-fraser

På imitativ väg än jämnåriga barn med svag L1-behärskning. Det språkbruk utan djupare täckning som invandrarlärare brukar kalla "språkfasad" eller "Språkfernissa" torde alltså vara "lättare" att tillägna sig för de barn som står på en svag L1 -grund än för de som har ett välintegrerat första språk.

Vad barnet *hör* och vad det *säger*

Beror oriktig imitation, inom barnets minnesomfång, på annorlunda perception eller på oförmåga att producera den rätta ljudsekvensen? Vid umgänge med invandrabarn är det tydligt att många kan diskriminera mellan

ljudriktiga och ljudoriktiga yttranden utan att själva kunna reproducera den korrekta ljudbilden. Vissa barn bryter under en längre period för att senare tillägna sig ett helt idiomatiskt tal. Andra barn talar relativt brytningsfritt redan från de första orden på det nya språket. Forskning om variationsvidden i barns imitationsförmåga, relaterat till kognitiv utveckling hos samma barn, skulle indirekt också kunna belysa den roll icke-imitativa processer spelar vid L2-tillägnande.

Vad barnet *gör* med språket och vad de *vet* om språket.

Hur stort är gapet mellan barnets språkbruk och dess medvetenhet om språks beskaffenhet? Vilka övriga utvecklingssteg är kopplade till en ökad lingvistisk medvetenhet? Utvecklas denna medvetenhet parallellt med det första språket eller är den en slutprodukt av ett välintegrerat första språk? Om en utvecklad LI-behärskning ej är ett tillräckligt villkor, vad fordras därutöver? Har lingvistisk medvetenhet om det första språket effekter på inläringen av ett andra språk? En mer intressant och ej orimlig hypotes är att lingvistisk kunskap om ett andra språk också bör kunna återverka *positivt* på bruket av L1 om ett andra språk

Vad barnet *gör med två språk* och vad det *vet om två språk*.

Lambert-gruppen i Kanada har med vuxna försökspersoner visat på innebördens dominans över språkformen vid inläring av "blandade" (fransk-engelska) ordlistor; man minns stimulusordens innebörd eller klasstillhörighet snarare än den specifika språkliga form i vilken de presenterats (t ex minns man "dog" även om stimulusordet var "chien"). Att leva i en tvåspråkig miljö skulle sannolikt innebära en orimlig psykologisk belastning om det ej gavs mekanismer av denna typ (utan varje meddelande lagrades och bearbetades i sin språkspecifika form). På vilket sätt är sådana omedvetna översättningar, och på vilket sätt är avsiktliga översättningsstrategier relaterade till övrig kognitiv utveckling? Det vore rimligt att, bland barn i skolåldern, förvänta färre omedvetna översättningar bland de yngre (med deras mindre stabiliserade begreppssystem); dvs en mindre färdig begreppsstruktur borde leda till, ett större förlitande på språklig *form*.

Vad gäller avsiktliga översättningar torde bilden bli mer komplex. Förutom färdighet i respektive språk och översättningsriktning (LI - L2/L2 - LI) torde flera faktorer spela in: Bl a de aktuella enheternas komplexitetsgrad och förekomst av kontextuellt stöd för översättningen. Vad gäller kontextuellt meningsfulla översättningar (att t ex ge en sammanfattande översättning av en instruktion till en kamrat) tycks tvåspråkiga barn i skolmiljö vissa stor lätthet för att översätta mellan två språk. Svårigheter som kräver större lingvistisk medvetenhet eller tänkande kring översättningen torde framför allt komma in när det krävs stor exakthet eller snabba översättningar utan kontextuellt stöd. Det finns ingen etablerad eller välkänd forskning om barns översättningsstrategier i ett

utvecklingsperspektiv. Många forskare torde ha ryggat tillbaka inför de relativt överskådliga metodproblemen eller ha misslyckats med att rekrytera tillräckligt många försökspersoner för att konstanthålla åtminstone några av de viktigare faktorerna.

Vad barnet *vet* om språk och vad det kan *förmedla* av detta.

Vetande om språk kan vara mer eller mindre artikulerat - från ett diffust igenkännande av språkliga enheter och funktioner till en artikulerad (kommunicerbar) grammatik. Det kommunicerbara vetandet torde ha större genomslagskraft på två sätt. Det torde, för det första, ha en fokuserande eller minnes-stödande uppgift; dvs på samma sätt som vi när vi känner igen ett sädeslag som "vete" är mer benägna att uppmärksamma eller minnas ett fält som ett "vetefält" snarare än blott som "sädesfält" bör också grammatiska termer kunna ge visst stöd åt vår perception av den speciella del av världen som utgöres av språkliga utsagor. För det andra kan det kommunicerbara vetandet motsägas eller bekräftas och på så sätt justeras eller konsolideras.

Barnets tänkande om språk måste till syvende og sist dock ses som blott en liten del av dess begreppsutveckling. Språkligt kodifierade begrepp torde framför allt konstrueras och rekonstrueras i en social kontext (jfr Rommetveit). Resonemangen ovan syftar således självfallet ej till att ge en täckande bild av mekanismer vid andra språksinlärning utan snarare till att antyda några relativt förbisedda aspekter på barns L2-tillägnande. Ett utökat vetande om barns vetande om språk (och den roll som spelas av imitativa mekanismer å ena sidan och medvetna förståelse- och översättningsstrategier å andra sidan) torde inte minst ha vissa praktiska implikationer - t ex för några av de grundskolelärare som tillsammans ger stödundervisning i och på svenska till drygt 17 000 invandrarelever.

Forskning om språk och tanke och forskning om hur folk uppfattar språk och tanke.

Vi kan stanna upp här och ställa oss den gamla, anstötliga frågan "Varför skall man egentligen bedriva forskning inom det här området, som har kallats 'språk och tanke'?"

Det förefaller oss självklart, att det behövs kunskap om hur människor fungerar i väsentliga avseenden - om inte annat för att vi skall kunna grunda framtida åtgärder på dylik kunskap. Handling bygger ju på föreställningar och det är just dessa som skall skapas - eller kanske snarare omskapas - med hjälp av de rön, som vetenskapen kommer fram till.

Lika självklart är också att även dagens - förmodligen ej helt riktiga - åtgärder bygger på föreställningar - förmodligen inte helt riktiga de heller. Om vi skall kunna förstå de åtgärder och arrangemang, som är aktuella idag och - än mer - om vi skall kunna ändra på dessa, är det en mycket stor fördel att känna till de föreställningar (uppfattningar) som ligger till grund för dessa.

Som ett komplement till forskning om språk och tanke, kan man tänka sig forskning om hur folk *uppfattar* språk och tanke. Denna infallsvinkel kan anläggas på de flesta av de problem, som över huvud taget behandlas vid detta symposium. Uppenbarligen är det så att skolpolitiker, utbildningsadministratörer, lärare, föräldrar och människor i största allmänhet uppfattar språkutveckling, språkinläring, språkligt handikapp, språklig mognad etc på ett eller annat sätt och att deras uppfattning ligger till grund för deras ställningstagande i konkreta frågor. Det är också uppenbart, att "språkuppfattning" inte är någon enhetlig företeelse, utan att vi snarare har att göra med ett antal kvalitativt skilda varianter. Det är just kartläggning av sådana olika språkuppfattningar som vi föreslår.

När det gäller att beskriva de kvalitativt skilda sätt på vilka människor uppfattar exempelvis förhållandet mellan språklig och allmän intellektuell utveckling eller mellan inläring av ett främmande språk och inläring av modersmålet, är det bästa sättet att utgå från ett konkret problemområde, som i sig rymmer de allmänna aspekterna. På det viset kommer "de stora frågorna" inte att hänga i luften i en för många människor oigenkännliga filosofisk dräkt, utan de behandlas i ett konkret sammanhang som gör deras relevans uppenbar för dem som deltar (eller tar del) i vår studie. Som exempel på ett sådant frågekomplex, kan vi nämna de i föregående avsnitt berörda problemen som har att göra med invandrabarnens språkliga situation i Sverige. Här aktualiseras bl a just sådana tidigare nämnda frågor, som hur skoladministratörer, lärare och föräldrar uppfattar förhållandet mellan språklig och allmän intellektuell utveckling eller mellan inläring av ett främmande språk och inläring av modersmål. Det förefaller exempelvis som om många uppfattade det som två helt olika problem, när svenska barn skall lära sig ett främmande språk respektive när invandrabarn skall lära sig svenska. Att många uppfattar dessa två företeelse som olika, kan man sluta sig till utifrån ett faktum att diskussionen av den ena frågan förs helt oberoende av uppfattningen i den andra frågan.

Det sistnämnda motiverar kanske ett kort teoretisk utveckling. Vi menar alltså att uppfattning inte behöver uttryckas direkt, i klartext; den behöver inte ens vara medveten. Vi kan sluta oss till den utifrån vad individen gör eller säger i en viss konkret situation (eller flera sådana). Jan Smedslund har vid olika tillfällen diskuterat det cirkulära förhållandet mellan logik och innebör (meaning) (se exempelvis: Smedslund, 1970). När det gäller forskning om tänkande, gör man ofta antagandet - menar Smedslund - att människor lägger ett gemensam innebörd i ord och fenomen. När det försökspersonen säger eller gör förefaller forskaren inkonsekvent, drar denna slutsatsen att han/hon brister i logik. Smedslund förordnar den motstata och - även i vårt tycke - lång rimligare utgångspunkten, nämligen att förutsätta att vår nästas tänkande fungerar enligt samma logik som vårt eget. Om den andres tal eller handling förefaller oss inkonsekvent, måste vi i detta fall slutat oss till att han/hon lägger en annan innebörd i sina ord eller handlingar än vad vi själva gör. Analysens mål blir att komma fram till en beskrivning av denna innebörd. I vårt exempel blir det så, att om någon behandlar frågan om hur invandrabarn lär sig svenska respektive hur svenska barn lär sig ett främmande språk på olika sätt, måste vi sluta oss till att vederbörande uppfattar dessa två saker som skilda fenomen. Vad vi då är intresserade av, i första hand, är att komma åt vari skillnaderna består enligt denna uppfattning.

Vad folk gör, kan tolkas i termer av den uppfattning som det är uttryck för. Av hur en människa handskas med barn, kan man i viss utsträckning sluta sig till hennes uppfattning av barn; av hur en människa använder språket kan man sluta sig till hennes uppfattning av "vad språket är till för". (Observera att här är vi mer inriktade på vad någon *gör* med språket, än vad han/hon *säger* om språket.

Vi har använt största delen av denna framställning till att referera och föreslå forskning avsedd att belysa förhållandet mellan språk och tanke. I det sista avsnittet kom vi in på frågor som istället har att göra med hur folk *uppfattar* förhållandet mellan språk och tanke. I viss mån är det fråga om olika forskningsansatser. Likväl finns det ett ömsesidigt samband mellan systematiska studier av språk och tanke å ena sidan och "vardagsföreställningar" om språk och tanke å den andra. För det första utgör "vardagsföreställningarna" det råmaterial ur vilket specialisttänkandet utvecklas. För det andra omskapas "vardagsföreställningarna" (ifråga om språk och tanke) av de rön som systematiska studier (av språk och tanke) ger upphov till. Och däri ligger dessa studier största betydelse.

Författarna till materialet är Jens Allwood, *Introduktion och historik* samt *Introduktion till området Pragmatik, kommunikation och tänkande*. Karin Aronsson, *Språkliga insikter och tvåspråkighet*, Sten Olof Brenner, *Brister i kommunikation*, Erland Hjelmqvist *Att kunna säga det man vill ha sagt*, Ference Marton, *Forskning om språk och tanke och forskning om hur folk uppfattar språk och tanke*, Lennart Svensson, *Utveckling av intentionsdjup och kommunikativ förmåga* -

Referenser

- Allwood, J. Linguistic communication as action and cooperation: Study in pragmatics. *Gothenburg Monographs in Linguistics*, Nr 2, 1976.
- Adorno, T. W. , Frenkel-Brunswik, E. , Levinson, P. J. , Sanford, R. N. *The authoritarian personality*. New York: Harper, 1950.
- Austin, J. L. *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press, 1962.
- Beilin, H. *Studies in the cognitive basis of language development*,. New York: Academic Press, 1975.
- Bernstein, B. Class, codes and control. Vol. 1 . *Theoretical studies towards a sociology of language*. London: Routledge & Kegan Paul, 1971
- Blakar, R. M. An experimental method for inquiring into communication. *European Journal of Social Psychology* 1973, 3, 415-425.
- Dil, A. S. *Language, psychology and culture. Essays by Wallace & Lambert*. Stanford: Stanford University Press, 1972
- Fodor, J.A. *The language of thought*. Hassocks, Sussex: The Harvester Press, 1976.
- Frick, N. & Malmström, S. *Språkklyftan*. Stockholm: Tidens Förlag, 1976.
- Garfinkel, H. Trust and stable action. I O. J. Harvey (red.) *Motivation and social interaction*. New York: Ronald, 1963
- Grice, H. P. Logic and conversation. I Cole and Morgan *Syntax and Semantics.III* New York: Academic Press, 1975.
- Mead, G. H. *Mid, self and society*. Chicago: University of Chicago Press, 1950.
- Piaget, J. *The language and thought of the child*. London: Routledge & Kegan Paul, 1926.
- Piaget, J. *The moral judgment of the child*. London: Routledge & Kegan Paul, 1932.
- Piaget, J. & Inhelder, B. *The psychology of the child*. London: Routledge & Kegan Paul, 1969
- Rommetveit, R. *On message structure*. London: John Wiley & Sons, 1974.
- Searle, J. *Speech Acts*. London: Cambridge University Press, 1969.
- Smedslund, J. *Circular relation between understanding and logic*. Scandinavian Journal of Psychology, 1970, 2, 217-219.

Snow, C. E. The development of conversation between mothers and babies.
Opublicerad rapport. Cambridge University, 1974.

Statistiska Centralbyrån. *Statistiska Meddelanden Nr U 1975.-42.*, 1975.

Svensson, L. *Study skill and learning*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1976.

Werner, H. & Kaplan, B. *Symbol formation. An organismic - developmental approach to language and the expression of thought* . New York: John Wiley & Sons, 1964.

Wittgenstein, L. *Philosophical Investigation*. Oxford: Basil Blackwell, 1958.

Vygotsky, L. S. *Thought and language*. Cambridge, Mass: MIT Press, 1962,